

Чи не кожна дата в історії України заплямована засланнями, допитами, смертями, або ж відзначена реабілітацією, звільненням, боротьбою за свободу.

Остап Вишня, Борис Антоненко-Давидович, Іван Світличний, Петро Григоренко, Василь Овсієнко, Валер'ян Підмогильний, Ірина Калинець, Микола Леонтович, Євген Сверстюк, Олекса Грник...

Електронний проект «Розстрільний календар», що стартував 1 січня 2016 року у соціальних мережах Facebook та Twitter, отримав нову — тепер уже книжкову — форму. Це унікальна хроніка політичних репресій в радянській Україні. Страшні події нашої історії ХХ століття — арешти, допити, заслання, розстріли українських політичних діячів, військових, науковців, митців, письменників, громадських активістів — викладені не у звичній хронологічній послідовності, а прив'язані до традиційного календаря. Тут не лише зафіксовано дати подій, але й подано короткі розповіді про долі людей, що зазнали переслідувань і катувань. Така форма викладу унаочнює схему роботи радянської репресивної машини та привертає увагу до сторінок історії, які нам потрібно знати й пам'ятати.

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-3484-8

9 786171 234048

ОЛЕНА ГЕРАСИМ'ЮК

РОЗСТРІЛЬНИЙ КАЛЕНДАР

ОЛЕНА ГЕРАСИМ'ЮК
**РОЗСТРІЛЬНИЙ
КАЛЕНДАР**

Книжка, яку ви тримаєте в руках, є частиною великої роботи з повернення пам'яті про закатованих і загиблих українців у часи компартійно-радянської системи. Маємо надію, що наша спільна із фаховими істориками, волонтерами й журналістами робота не лише сприятиме поширенню страшної правди про злочини радянської влади, але й допоможе змінити ставлення до сучасних в'язнів, особливо неповолітніх, та створити реабілітаційну систему для їхньої соціалізації. Змінити ставлення українців до смерті, аби не лише безпрецедентні жахи змусували нас звертати увагу на законність, а щоб ми кожного дня вимагали законності — від усіх. Аби ми відкрили очі на смерть. Перестали її боятись. І стали нарешті живими.

Олена Герасим'юк

ОЛЕНА ТЕРАСИМ'ЮК

РОЗСТРІЛЬНИЙ КАЛЕНДАР

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4
Г37

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Науковий редактор
Юркова Оксана Віталіївна, кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник Інституту історії України
Національної академії наук України

Дизайнер обкладинки *Микита Тімов*

Популярне видання

ГЕРАСИМ'ЮК Олена

Розстрільний календар

(російською мовою)

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *К. В. Новак*
Редактор *Г. В. Сологуб*
Художній редактор *А. В. Ачкасова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*

Підписано до друку 04.07.2017.
Формат 84х108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «QuantAntiqua». Ум. друк. арк. 22,68.
Наклад 4000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ
«Харківська книжкова фабрика "Глобус»»
61012, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

ISBN 978-617-12-3404-8

- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

ПЕРЕДМОВА

Історія «Розстрільного календаря» почалася з невеликої акції на Майдані Незалежності, яку ми з історикинею Тетяною Швидченко влаштували 3 листопада 2013 року. У річницю трагедії в урочищі Сандармох (Карелія) ми зачитували імена людей, розстріляних там органами НКВС у 1937 році. Окрім активістів, громадського діяча, політв'язня радянських таборів Василя Овсієнка, медіа та істориків на зустріч завітали родичі репресованих. Вони розповідали власні родинні історії про важкий пошук правди в радянський період та час Незалежності, спотворення архівів і мовчання державних органів.

Уже за рік, під час російсько-української війни, Україну сколихнула безпрецедентна хвиля арештів добровольців. Завдяки підвищеному інтересу до процесів журналістів, волонтерів і письменників країна дізналась більше про пенітенціарну державну систему, а саме — про кричущі порушення прав людини, катування, ненормальні умови утримання людей у тюрмах, схеми допитів та жорстку роботу правоохоронців.

Проект «Розстрільний календар» почав роботу 1 січня 2016 року. Ми визначили головну мету — наочно показати схему роботи репресивної машини радянського часу через арешти, допити та розстріли людей до 1991 року та порівняти її з тим, що відбувається за ґратами у нашій демократичній країні.

Тоді ніхто з нас не думав, що невелика група у соціальній мережі, у якій ми щодня публікували статті вузької тематики та важкого наповнення, викличе такий великий ажіотаж. У січні кількість прочитань статей сягала десятків тисяч. Ми моніторили відгуки і були вражені: люди не мали ані найменшого уявлення про те, наскільки сильно були скалічені долі митців, творчість яких ми вивчаємо в школах, чії вірші читаємо коханим та цитуємо на своїх сторінках. Попри те що всі джерела, використані у статтях, були відкритими і доступними в Мережі, читачі були шоковані вбивством автора «Щедрика» Миколи Леонтовича, табірною історією гумориста Остапа Вишні, театральним судом над

вигаданою «Спілкою визволення України», на який у прямому сенсі продавали квитки тощо.

Особливим досягненням проекту вже у перший рік його існування стала реабілітація імен отаманів Холодного Яру та зняття з них тавра злочинців. Це відбулося завдяки документам, що надав письменник Роман Коваль, та професійній роботі юриста Олександра Северина, який упродовж півроку листувався з державними органами, надсилав купу листів, невтомно відповідав на відмови та довів справу до суду. Зрештою суд визнав рішення так званого «революційного більшовистського трибуналу» від 1923 року недійсним та офіційно зняв з ватажків Холодноярської Республіки усі обвинувачення у надуманих злочинах.

Спостерігаючи за тим, як збільшується в геометричній прогресії аудиторія, що слідує за історіями смертей та каліцтв української інтелігенції минулого століття, ми розуміли, що робимо правильну справу. Ми розуміли, що даємо слово мертвим.

Історії, які ви прочитали у цій книжці, є невеликою частиною всього опублікованого на сторінці «Розстрільний календар» у Facebook¹. Ми обрали лише найдинамічніші речі, які є краплею в океані тюремної й табірної історії радянської України. Вони, звісно, не відтворюють усієї картини ХХ століття, але дають відповідь на багато питань, які ми часто боїмося навіть ставити перед собою.

Тема смерті та страждань в українській традиційній культурі табуїрована. І ця проблема стосується не тільки історії. Зверніть увагу, наскільки важко і туго розвивається в Україні паліативна медицина, у якому жахливому стані хоспіси та медичне забезпечення смертельно хворих морфієм та іншими знеболювальними ліками. Зверніть увагу, наскільки мало реакцій людей на знесення одного із символів злочинів радянської системи — Лук'янівської в'язниці. Зверніть увагу, скільки проблем у волонтерських спільнот на кшталт «Чорного тюльпану», які повертають додому загиблих на фронті російсько-української війни. Українці бояться говорити про смерть. Сотні років пригнічення позначились на нас. Ми знаємо: смерть несе за собою смерть, тому

---

¹ Адреса сторінки «Розстрільного календаря»: <https://www.facebook.com/HitListUkr/>

про неї треба мовчати. А смерть тим часом завжди ходить поруч. І вона повинна бути видимою. Вона не повинна бути настільки страшною.

Книга, яку ви тримаєте в руках, є частиною великої роботи з повернення пам'яті про закатованих та загиблих українців у часи компартійно-радянської системи. Маємо надію, що наша спільна з фаховими істориками, волонтерами та журналістами робота не лише сприятиме поширенню страшної правди про злочини радянської влади, а й допоможе змінити ставлення до сучасних в'язнів, особливо неповнолітніх, та створити реабілітаційну систему для їхньої соціалізації. Змінити ставлення українців до смерті, аби не лише безпрецедентні жахи змушували нас звертати увагу на законність, а щоб ми кожного дня вимагали законності — від усіх.

Аби ми нарешті відкрили очі на смерть. Перестали її боятись. І стали нарешті живими.

Дякую за допомогу у створенні книжки:

Тетяні Швидченко, Анастасії Євдокимовій, Олені Степаненко, Олені Кухар, Олександрі Очман, Катерині Рудик, Мілі Мороз, Олександрі Статкевич, Тетяні Григоренко, Ірині Скакун, Олександрю Северину та іншим.

Дякую багатьом благодійникам, які вірили і підтримували проєкт упродовж усього часу його існування.

Олена Герасим'юк

СІЧЕНЬ

1 січня 1934 року заарештований священик УАПЦ Володимир Хуторянський

Достатньо оголосити війну більшовикам, як на Україні миттю спалахне повстання. На колгоспників більшовикам не доводиться розраховувати, хоча вони популяризують усюди, що, мовляв, більшовики — друзі колгоспників і колгоспник — опора більшовиків. Це — ілюзія, ні більше, ні менше. Будь-який колгоспник встромить ніж у спину першому-ліпшому комуністу за першої можливості.

З агентурного повідомлення

Володимира Хуторянського заарештували за статтею 54-11 — «участь у контрреволюційній організації» — та, звинувативши у приналежності до «Спілки визволення України», нібито організованої Сергієм Єфремовим, засудили до п'яти років таборів. Покарання священик відбував у Дмитровлазі — таборі, створеному для будівництва каналу Москва—Волга імені Й. Сталіна.

Новини з волі Хуторянський отримувал через завпошти, який приносив йому неперевірені вартою листи та передачі. Родичам священика надсилав «цілу плеяду розмов про тортури, муки, страждання в таборах».

За словами Володимира Хуторянського, понад половина в'язнів у таборі були українцями (за офіційними даними, кількість арештантів у 1934—1937 рр. у середньому коливалась від 88 до 180 тисяч осіб).

Станом на 1937 рік Володимира Хуторянського етаповано до Соловецького табору, про що свідчить виписана на його ім'я довідка. 9 жовтня 1937 року. Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області¹ засудила Володимира Хуторянського до

¹ Особлива трійка НКВС — орган позасудового винесення вироків у СРСР. Трійки діяли у 1937—1938 рр. під час Великого терору. Вони формувались на рівні області та складалися з начальника підрозділу НКВС, секретаря обкому партії і прокурора. Часто фігурувала у документах просто як «трійка».

найвищої міри покарання. Священника розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох.

Джерела

Хуторянский Владимир Яковлевич // Открытый список: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/bmI9pM>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/J1Lpzx>

Шаповал Юрій. Справа священника УАПЦ Володимира Хуторяньського на тлі сталінського терору // Людина і світ. — 1998. — № 1. — С. 13—19. *Режим доступу*: <https://goo.gl/A9KhKT>

Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937—1938 роках: В 2 т. — 2-е вид., допрац. і доп. — Київ: Сфера, 2003.

2 січня 1931 року засуджений письменник Клим Поліщук

Поїду і буду працювати; а як посадять, то напишу услонівську¹ поему.

Клим Поліщук про переїзд до радянської України

Клима Поліщука заарештували 4 листопада 1929 року, за деякими даними — через донос дружини Галини Орлівни (Мневської). Саме на її вмовляння у 1927 році родина переїхала з Галичини до радянської України. «Мусив піддатися, бо ж любив я тебе й любив Лесю, і не міг дозволити собі лишатися там самому... Не міг дозволити, хоч знав, які наслідки можуть бути, передчував і у видженнях своїх бачив їх», — писав він згодом у листі до дружини.

У січні 1931 року Клима Поліщука засудили до 10 років таборів, які він відбував на Соловецьких островах.

Про останні роки письменника згадував політ'язень Соловків, історик Семен Підгайний: «Клим Поліщук був зовсім хворий,

¹ УСЛОН (рос.: Управление Соловецких лагерей особого назначения Наркомата внутренних дел СССР) —Управління Соловецьких таборів особливого призначення Наркомату внутрішніх справ СРСР.

з зруйнованим здоров'ям. Був дуже нервовий. Не міг терпіти, наприклад, голосної розмови, грюкання, будь-якого шуму. Говорив дуже поволі, довго й тягуче, часом гублячи нитку розмови. А найбільше любив, притулившись спиною до груби, сидіти й мовчати. Широ кажучи, своєю присутністю він ще збільшував страшну тугу, яка там панувала».

Клим Поліщук працював у таборі сторожем на складі. Під кінець строку захворів і лежав у госпіталі. 9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла вирок — засудити понад тисячу осіб до найвищої міри покарання. Хворого письменника разом з іншими вивезли з острівів і вбили в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року.

Джерела

Качуровський Ігор. Клим Поліщук. З тих, хто повернувся, щоб померти // Радіо Свобода. — 2012. — 29 лютого. *Режим доступу*: <https://goo.gl/sHDJyn>

Коцарев Олег. Фатальна помилка Кліма Поліщука // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2009. — 17 вересня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/LdU1Le>

Поліщук Клим (1891—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/eaHeut>

Підгайний Семен. Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933—1941. — [Новий Ульм]: Прометей, 1947. — 93 с. *Режим доступу*: <https://goo.gl/SmuxxJ>

2 січня 1935 року заарештований письменник Борис Антоненко-Давидович

Після вбивства радянського партійного діяча Кірова, що сталося 1 грудня 1934 року, Радянським Союзом прокотилася чергова хвиля репресій. У грудні 1934 року було заарештовано та розстріляно ряд українських митців. Бориса Антоненка-Дави-

довича заарештували у Казахстані, де він працював, і етапували до Києва.

У вересні 1935 року військовий трибунал Київського військового округу звинуватив письменника у «націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності» і засудив до 10 років таборів. У 1937 році до цього терміну додали ще 10 років.

«Мені довелося побувати тоді землекопом і шахтарем, слюсарем і бухгалтером, фельдшером і секретарем суворого начальника», — згадував Антоненко-Давидович.

Про перебування письменника у таборах оповідав і його товариш Олександр Хахуля. За його словами, бригадир Бакум, «широкий в кістках та досить товстий запорожець, з традиційно опущеними вниз могутніми вусами», та оперуповноважений оперчекрупи Джабаєв «зустріли» Антоненка-Давидовича у Востоклазі непривітно — подвійні прізвища мали в'язні, які раніше тікали із зони: «Всіма очима дивись, дивись за ним! Це втікач! Король тайги! Для нього лісові стежки, як в'їжджена дорога!»

Після звільнення з таборів Борис Антоненко-Давидович нелегально повернувся до України, однак у 1946 році був знову заарештований та згодом вивезений на вічне поселення до Красноярського краю. Але «вічність» була відмінена ХХ з'їздом КПРС: з 1956 року письменник жив і працював на батьківщині, а у 1957 році з його імені було знято тавро злочинця.

Борис Антоненко-Давидович знову став до літературної праці. Він планував написати книжку про табірний період свого життя. У спогадах Олександра Хахулі зафіксовано, що працівники КДБ, дізнавшись про намір письменника, у 1974 році провели в нього обшук, а один із них попередив: «Ми вас, звичайно, не заарештуємо. Але у нас є інші способи, рівнозначні арештові».

Згодом стало відомо, що інформаторами органів були люди з літературного середовища.

Джерела

Шановал Юрій. Голодомор і репресії в Україні (1932—1934 роки): [Remarks] // UA Historical Encounters — Taking Measure of the Holodomor. NYC, November 5—6, 2013. *Режим доступу*: <https://goo.gl/g3yK9I>

Борис Антоненко-Давидович — творчість ціною втраченого життя: краєзнавчий бібліографічний нарис / Укладач В. І. Салогуб. — Ромни, 2014. *Режим доступу*: <https://goo.gl/1Z5DGj>

Хахуля Олександр. Б. Антоненко-Давидович у пазурях чекістів. — Мельборн, 1987. *Режим доступу*: <https://goo.gl/UxubyX>

1. Антоненко-Давидович Борис (1899—1984): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/EIYAhh>

Від «Смерті» — в безсмертя: Б. Антоненко-Давидович та його доробок у ретроспекції часу: [Тематичний список літератури, упорядкований бібліографом Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара Т. Федько]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/WNMeeI>

3 січня 1934 року відбувся перший допит письменника-гумориста Остапа Вишні

З таким самим успіхом ви можете звинуватити мене у посяганні на честь Рози Люксембург.

Остап Вишня про причини свого арешту

Письменника-гумориста Павла Губенка, відомого під псевдонімом «Остап Вишня», звинувачували у підготовці замаху на Павла Постишева¹, приналежності до «контрреволюційної організації» та «прагненні повалити радянську владу».

На першому ж допиті письменник «зівнався» оперуповноваженому Георгію Бордону, що здійснював контрреволюційну роботу на літературному фронті. За ці слова Трійка при колегії ОДПУ засудила Остапа Вишню до «найвищої міри соціального захисту» — розстрілу. На щастя, у березні вирок було змінено на 10 років виправно-трудових таборів, термін ув'язнення був визначений від дати арешту — 7 грудня 1933 року.

¹ Павло Постишев — радянський партійний діяч. Відомий як один із погромників українського національного відродження та згортання українізації, ініціатор знесення пам'яток церковної архітектури в Україні. У 2010 році Апеляційний суд міста Києва визнав Постишева винним в організації Голодомору.

За чотири роки до Ухто-Печорського табору, де перебував Остап Вишня, дійшли чутки про арешт Павла Постишева. Довідавшись про це, письменник зіронізував: «Ми мали їх ліквідувати як ворогів держави чотири роки тому, бо за них сидимо. Нам повинні ордени дати за передбачливість».

До звільнення Остапа Вишні доклав зусиль режисер Олександр Довженко. Він переконав владу, що такого письменника потрібно звільнити, бо його слово в умовах війни так само необхідне, як вогонь «катюш». У 1943 році Особлива нарада при Народному комісаріаті внутрішніх справ СРСР повторно розглянула справу й ухвалила звільнити Остапа Вишню. 8 жовтня його етапували з табору до Москви.

Про цей період Остап Вишня розповів російському сатирику Леонідові Ленчу: «Привезли мене, раба Божого, посадили до «чорного ворона» й запхали у Бутирку. Наступного дня знову саджають до «воронка» й знову кудись везуть. Виявилось, на Луб'янку. Сів! Сиджу... Час іде — місяць, другий, третій, четвертий... А тут розігралась у мене виразка шлунку... і потрапив я з Луб'янки до клініки лікувального харчування професора Певзнера...

Одного прекрасного дня приходять медсестра й каже: «Хворий, ідіть купатися, ми вас випуємо». Пішов, викупався, сів до рідненького «чорного ворона» (він уже тут як тут). Приїхав, наглядач каже: «Ув'язнений, ідіть купатися!» — «Та я ж тільки...» — «Разговорчики! Марш!» Пішов, викупався, сів до камери. Раптом з'являється інший наглядач: «Ув'язнений Губенко, вас переводять до іншої тюрми, ідіть купатися!» — «Та я ж сьогодні вже двічі...» — «Разговорчики! Марш!» Пішов викупався, сів до «воронка» і поїхав на Луб'янку. Прийняли мене на Луб'янці, оформили, як належить, і знову: «Тепер ідіть, Губенко, купатися!» — «Та я...» — «Разговорчики! Марш!» Пішов викупався вчетверте за цей день гігієни і здоров'я...»

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1mxnPhP>

Абрамов Влад. Остап Вишня: «террорист», охотник и коллекционер // Сегодня. — 2009. — 11 ноября. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1YYoDc7>

Пришутов Едуард. Засуджений до розстрілу за... усмішки // Вечерние вести. — 2011. — 3 жовтня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/22FfN7J>

Гайн Олександр. Табірне пекло Вишні // Міст. — 2011. — 10 листопада. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1IKHsNS>

Лавріненко Юрій. Остап Вишня // Українське слово: В 4 т. — Т. 1. — К.: Рось, 1994. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1mxgYTa>

4 січня 1935 року відбувся допит письменника Петра Ванченка

— Ви визнаєте, що під виглядом «гнідої кобили» хотіли показати широкому читачеві Україну, яку «експлуатують», з якої «знущаються» і яку, врешті-решт, «замучили»; кучер Самсон, в особі якого ви подаєте представника пролетаріату, знущається з України до смерті?
— Ні, не визнаю.

*Із протоколу допиту Петра Ванченка
від 4 січня 1935 року*

Петра Ванченка було заарештовано у грудні 1934 року, під час так званого «кіровського набору»¹. В «Оповіданні про гніду кобилу», долученому до справи, оперуповноважений Георгій Бордон вичитав «злісний пасквіль на радянську владу».

Спочатку Петро Ванченко не визнавав своєї провини, проте 5 січня (за джерелами — після катувань) свідчення змінились:

«Останнім часом питання ставилось так, що у Полтаві здійснити вбивство неможливо. Залишались Київ або Харків. Казали, що можна вбити на виході з обкому чи ЦК. Ще зручніше — на вокзалі, бо у натовпі легше підкрастись. Для цього потрібно було

¹ «Кіровський набір» — публіцистична назва репресій, розпочатих у СРСР Йосипом Сталіним після вбивства радянського партійного діяча Сергія Кірова 1 грудня 1934 року.

вибрати час, коли точно буде відомо про приїзд чи від'їзд Постишева. Казали, що потрібна така людина, готова пожертвувати собою. Це може бути хтось із розкуркулених. Говорив з Майфетом. З Ковінькою говорив у загальних рисах про бажаність терористичного акту проти будь-якого із членів уряду як відповідь на репресії проти українців».

Згодом письменника етапували до спецкорпусу в'язниці НКВС у Києві¹. Йому інкримінували членство в «терористичній організації, яка планувала вчинити ряд терористичних акцій над вождями партії та уряду». Пізніше на допитах Ванченко стверджував: «Переконань терористичних у мене не було. Я не вірив у можливість здійснення акту».

На закритому судовому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР Петро Ванченко за «участь у контрреволюційній підпільній боротьбистській організації, що мала за мету повалення Радянської влади на Україні, відрив її від Радянського Союзу і створення незалежної української буржуазної держави» був засуджений до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Відбував покарання у Соловецькому таборі, потім, за деякими даними, був переведений до Пермського виправно-трудоного табору, де загинув 10 березня 1937 року.

Реабілітований у 1956 році.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу*: <https://goo.gl/foOWS8>

Уривки з оповідання Петра Ванченка «Оповідання про гніду кобилу, що мріяла про соціалізм» // Архів революційної культури України. *Режим доступу*: <https://goo.gl/oOgvOu>

Нагорний Сергій. Часом не вистачало шпал. Замість них клали й прибивали тіла замерзлих зеків // *Gazeta.ua*. — 2016. — 19 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/2fbYbq>

¹ Нинішня адреса — місто Київ, вулиця Липська, 16. Наразі тут розміщуються: Український фонд культури, Український інститут національної пам'яті, Організація ветеранів України, інші громадські організації.

6 січня 1937 року відбувся одноденний всесоюзний перепис населення, матеріали якого за кілька днів були вилучені та засекречені

У 1934 році відділи рагсів перейшли під контроль НКВС, про що було оголошено в постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б): «Органи обліку часто використовувалися класовими ворогами (попи, куркулі, колишні білі), які пробирались в ці організації і проводили там контрреволюційну, шкідницьку роботу: реєстрація по кілька разів смерті одних і тих же осіб, недооблік народжень тощо». Сучасні дослідники переконані, що влада, звинувачуючи працівників рагсів у недбалості, намагалась приховати сліди Голодомору.

Щоб припинити поширення чуток про страшний голод 1932—1933 рр., Сталін зробив дві заяви: у січні 1934 року він з притиском наголосив на зростанні чисельності населення країни, а у грудні 1935 року виголосив легендарну фразу — «жить стало краще, жить стало веселіше» та озвучив приблизну, на його думку, кількість населення Радянського Союзу — 171 млн осіб.

Історики вважають, що керівники СРСР могли точно не знати, наскільки змінилась демографічна картина в країні після масового голоду. Провідні радянські демографи не орієнтувались у ситуації, бо для них могли бути закриті зведені дані органів держбезпеки. Експерти розцінюють заборону абортів 1936 року як спробу покращити показники напередодні перепису.

1 січня 1937 року ЦК ВКП(б) та Раднарком СРСР звернулися до народу з проханням серйозно поставитись до перепису, який «мовою цифр має засвідчити перемогу соціалізму». Майже мільйон мобілізованих і навчених добровольців зробили у переддень перепису обхід населення. Результати мали бути надіслані в центр 10 січня, а остаточні дані оголошені — 16-го.

Та 10 січня на ім'я одного з керівників перепису було надіслано записку: «Результати перепису по УРСР, судячи з попередніх даних, роблять цей матеріал абсолютно секретним». Зафіксована станом на 1937 рік загальна чисельність населення УРСР засвідчила не «перемогу соціалізму», а тотальну катастрофу та наслідки геноциду. Офіційні джерела різко перестали говорити про перепис, ніби його й не було.

Лише у квітні 1989 року був оприлюднений офіційний лист начальника перепису статистика Івана Кравалія до Сталіна і Молотова. У ньому було названо кількість населення СРСР — 162 млн осіб, серед яких майже 2 млн службовців РСЧА, внутрішніх військ та прикордонної охорони НКВС, а також майже 2,5 млн осіб спецконтингенту НКВС (тюрми і концтабори) і Наркомату освіти.

Звинувачення рагсів у недбалості абсурдне: для фальсифікації такого масштабу вони мали не реєструвати народжених узагалі, а кожну смерть фіксувати кілька разів. Компартійні діячі шукали причини низьких показників у відпливах за межі республіки, зміні кордонів, намагались виправляти цифри вручну тощо. Ставилось питання про дозвіл на публікацію «виправлених» даних перепису 1937 року. Але Сталін не погодився. Статистичні органи були зобов'язані провести новий перепис у 1939 році.

Джерела

Кульчицький Станіслав. Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. — К.: Наш час, 2007. *Режим доступу*: <https://goo.gl/XAgY8Z>

Лившиц Феликс. Перепись с особым местом в истории // Демографические процессы в СССР. — М.: Наука, 1990. *Режим доступу*: <https://goo.gl/gdVpuY>

Андреев Евгений, Дарский Леонид, Харькова Татьяна. Население Советского Союза. 1922—1991. — М.: Наука, 1993. *Режим доступу*: <https://goo.gl/8Qs444>

Дудник Ігор. Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 5 грудня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/Z85PIT>

6 січня 1948 року загін НКВС у селі Мальчиці Яворівського району Львівської області розстріляв різдвяний вертеп

Різдвяної ночі 13 мальчицьких юнаків вітали односельчан зі святом. В одному з будинків їх попередили: до села прибув загін

НКВС на чолі з лейтенантом Плотніковим, нібито для забезпечення порядку. Але колядники, серед яких були колишні червоноармійці, учасники бойових дій, лише посміялись: «Ми на рідній землі, яку захищали, чого боятись?»

За кілька хвилин вертеп потрапив у засідку. Очевидець тих страшних подій Михайло Микитин згадував: «Обійшовши кілька сільських хат, біля садиби пана Янівського потрапили під град куль енкаведистів, що зробили на нас засідку. У цей Святий вечір з тринадцяти колядників живими залишилися двоє. Пізніше у своєму кожусі «Гуцула» я нарахував одинадцять кулевих отворів. Не загинув від німецької кулі, а отримав російську. На тілі вертепного «Ангела» нарахували шістнадцять куль».

Був убитий також Йосип Козак, який вийшов виглядати вертеп. Коли постріли стихли, уцілілі хлопці кинулись до найближчого будинку. Але щойно вони зачинили двері — окупанти знову відкрили вогонь. Кулі пробили дерев'яні двері і смертельно поранили Івана Колобича. За мить до хати увійшов лейтенант Плотніков.

«Зневажливо відсунув чоботом тіло Колобича, з презирством оглянув нас, вивалених у грязюці й переляканих, криво посміхнувся. Видно, йому сподобалася кривава «робота». Аж тут у хату ввірвався працівник сільради Микола Коваль. Міцно схопив енкаведиста за груди, затермосив: «Що ж ти накоїв, Плотніков?! За що брата вбив?!» Плотніков різко скомандував: «Тихо, тихо будь!» — і повернув до нього автомат», — розповідає Михайло Микитин.

Люди, які чули постріли, одразу зрозуміли, що сталося. Село заголосило.

Священик, який відспівував молодих хлопців, не згадав у промові про обставини їхньої смерті. У селі свідчать, що про трагедію довго ніхто не згадував.

Нині у Мальчицях відбуваються фестивалі вертепів, на місцевому цвинтарі встановлено пам'ятний знак.

Джерела

Карпій Володимир. Різдвяного вечора шістдесят років тому п'яні енкаведисти по-звірячому розправилися з колядниками у селі Мальчиці Яворівського району Львівщини // Сільські вісті. — 2008. — 10 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/USDLMw>

Гижий Володимир. У Західній Україні в 1940—1950-х роках був звичайний російський тероризм // День. — 2015. — 5 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hG4LNr>

«Ніч перед Різдвом». Фільм, знятий у 2008 р. за історичними мотивами. У зйомках брали участь члени гуртка військово-історичної реконструкції пошукового товариства «Пам'ять».

8 січня 1934 року заарештований організатор і керівник Єдиної гідрометеорологічної служби СРСР Олексій Вангенгейм

Подружжя Вангенгеймів — Олексій Феодосійович і Варвара Іванівна — планували провести вечір зимового дня в театрі. Вони придбали квитки і домовились зустрітись перед входом. Варвара Іванівна прийшла задалегідь, проте так і не дочекалася чоловіка — вдень його заарештували.

Вченого-метеоролога звинувачували у передаванні стратегічно важливої інформації іноземним спецслужбам. Ні відмова свідчити проти себе, ні аргументи і докази не впливали на слідчих. Листи до Сталіна, який за рік до арешту публічно вітав контрольований Вангенгеймом успішний запуск першого стратостата «СРСР», залишались без відповіді.

Олексій Вангенгейм відбував 10 років ув'язнення у Соловецькому таборі. Відірваний від улюбленої справи, в обмежених і важких умовах таборового життя, він читав ув'язненим наукові лекції, займався розвитком музею в соловецькому кремлі.

Серед послань вченого з табору збереглися зворушливі листи до доньки — неймовірні «Методичні посібники» для розвитку та навчання дитини: своєрідні уроки математики та природознавства, створені на основі зібраного на островах гербарію, акварельні замальовки полярного саява, рослин і тварин, загадки та художні твори.

За кілька років вчений домігся відповіді на запитання, за якими статтями його було засуджено. 9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла йому новий вирок — найвищу міру покарання.

Олексія Вангенгейма розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох. У 1957 році родина отримала від держави фальшиве свідоцтво про смерть науковця від перитоніту 17 серпня 1942 року.

Джерела

Потапов В., Вангенгейм Э. Алексей Феодосьевич Вангенгейм: возвращение имени. — М.: Таблицы Менделеева, 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/afUj3E>

Вангенгейм Алексей Феодосьевич // Виртуальный музей ГУЛАГа. Фонды. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xspkyv>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

Вангенгейм Алексей Феодосьевич (1881—1937) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eAIEse>

8 січня 1938 року страчений экс-міністр закордонних справ УНР мовознавець Микола Любинський

Мовчати примушує мене не страх перед відповідальністю. Справа не в страху. Страх скоріше примусив би говорити. Також тут і не впертість, бо впертість має свої межі й на стільки б її не вистачило. Коли й важить тут яке чуття, то виключно чуття обов'язку перед державою і суспільством. Обов'язок цей велить мені в цьому разі говорити тільки правду. І цю правду я вже сказав...

З матеріалів допиту Миколи Любинського

Миколу Любинського заарештували у 1930 році за участь у міфичній «контрреволюційній організації «УНЦ» (Український національний центр), куди його нібито завербував історик Михайло Грушевський. Зі спогадів доньки: «Приїхали вночі, вчинили обшук. Мати носила передачі до Лук'янівської в'язниці. Згодом усе це припинилося: напевно, батька відправили з етапом, але

куди — не сказали». Арешт проводив уповноважений ДПУ УСРР Михайло Пашницький.

Перші два тижні экс-міністр відбув у бупрі (будинку примусових робіт), а 23 жовтня написав слідчому Андрєєву прохання «...швидче викликати мене на допит, бо вдома мене чекає робота, а також родина залишилася абсолютно без грошей».

У додаткових свідченнях від 2 лютого 1931 року (справу вже вів інший слідчий — Погребинський) арештант наголошував: «...ні до якої таємної, нелегальної, конспіративної і контрреволюційної організації я не належав, всякі зв'язки з УПСР¹ (організаційні і ідеологічні) я остаточно піввав ще 1923 р. і назад до УПСР не повертався... злочинів не вчинив і винним себе визнати не можу». А за 10 днів у матеріалах справи з'явилася заява, явно надрукована чекістами: «Заявляю перед лицем трудящих і каюся, що я належав до контрреволюційної організації, яка ставила собі за мету повалення Радвлади на Україні шляхом повстання з допомогою інтервенції. Подобиці діяльності цієї організації й моєї в ній участі я докладно оповім в окремій заяві. 11 лютого 1931 р. М. Любинський».

На допитах Любинський тримався мужньо, про що свідчить лист до слідчого Соломона Брука: «Ви радите, енергійно радите, написати докладне зізнання й шире каяття. Мотивуєте тим, що такого поводження від злочинця вимагає політичний момент, що від цього мені легше буде, вказуєте на приклад інших в'язнів, що вже розкаялися. Нарешті кажете, що моя упертість викликає обурення проти мене, і що наслідком того я зазнаю різних мук, і, що найголовніше, все одно потім напишете, що ви радите...»

Любинський писав: «...ніколи не примусить мене також брехати й безпідставно й брехливо брати на себе вину, робити з себе контрреволюціонера, коли я насправді таким не був... Краще зазнати найлютішої кари, аніж прийняти на себе такий тяжкий наклеп». Харківські чекісти Семен Долинський і Генріх Люшков надіслали до Києва витяги з показань інших арештованих у справі «УНЦ», зокрема про «третю нараду членів ЦК УПСР у квартирі Голубовича», і радили колегам використати ці матеріали «в цілях раскачки арештованного Любинського». Але той не здався і не зламався.

¹ УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів.

20 вересня 1931 року в'язень камери № 28 спецкорпусу бу-
пру в Харкові подав заяву керівникові слідчого відділу відомства
Семенові Долинському: «Протягом несподівано довгого десяти-
місячного слідства слідчі ДПУ страхали мене різними тортура-
ми, арештом родини, пророкували найтяжчі кари, не виключа-
ючи навіть розстрілу. До цих заяв можна було ставитися як до
дуже впливових методів допиту, що не обов'язково мають здій-
нитися. Але цими днями, розмовляючи зі мною, Ви також ска-
зали, що мене чекає десятилітня ізоляція від суспільства. Ваші
слова я повинен брати серйозно й, не погоджуючись з Вашим
висновком, дозволяю собі, поки ще не пізно, проти такого про-
екту енергійно заперечити й запротестувати... Взагалі в про-
цесі слідства я свідомо мало, а може, й недостатньо підкреслював
додатні сторони мого життєпису... За радянської влади — десять
років роботи в Академії¹, п'ять років роботи в КВЗІ², три роки
в Робітничому університеті, активна участь у переведенні укра-
їнізації, в профроботі, в житловій кооперації, в радянській пре-
сі... Невже ж все це нічого не важить? Невже ж все це треба
завершити десятьма роками суворої ізоляції??! За що?! Кажуть,
що на мене є викази інших. Припустімо, що й так. Напевне, цих
виказів небагато. Дуже може бути, що автори деяких виказів
вже позрікалися своїх слів. Напевне, ці викази одне одному
суперечать, бо ж не можуть усі однаково брехати... Цих виказів
я не читав і не бачив і з авторами очних ставок не мав... Справ-
ді, це дуже принадна думка — рятувати себе тим, що брехати
на інших. Мабуть, так і міркували ті, що на мене виказували.
Я таким шляхом не міг піти й не пішов. Чому? Не знаю. Може,
це альтруїзм, може, ідеалізм, може, звичка говорити тільки прав-
ду... Це ніяка заслуга й тим більше не геройство. Але це й не
злочин... Карати мене — це карати ту інтелігенцію, яка щиро
пішла на радянську роботу, повірила, що між пролетаріатом
і інтелігенцією нема ворожнечі, повірила, що давні помилки за-
буто і прощено... Ні! Мене не треба й не можна карати. Це буде
помилка. ...Один зі слідчих сказав, що якби я був інженер, то,
може, мене й випустили б, але оскільки я тільки лінгвіст, то без

¹ Мається на увазі Всеукраїнська академія наук.

² Йдеться про Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут.

мене революція не постраждає. Це дуже невлучний дотеп! Міркуючи так, можна б поодиноці половину населення винищити... Я думаю, що мовознавці-лінгвісти дуже потрібні й будуть потрібні навіть тоді, коли зайва буде міліція й червона армія...»

Обвинувальний висновок у справі Миколи Любинського склав уповноважений Секретно-політичного відділу (СПВ) ДПУ УСРР Георгій Бордон. Затвердив документ помічник начальника цього відділу Борис Козельський. В обвинувальному висновку харківські чекісти записали: «В марте 1931 года ГПУ УССР была ликвидирована украинская контрреволюционная организация «УНЦ», ставившая своей целью — свержение Соввласти на Украине. Материалами следствия установлено, что активную руководящую роль в организации играл Любинский Николай Михайлович».

Любинський відбував термін покарання у Карелії. Дружина і доньки тільки у 1933-му дізналися, що Любинський живий і перебуває в Медвеж'єгорську.

З архівів: «Любинский Николай... проживал в с. Повенец Карельской АССР, работал архивариусом Управления Беломорканала. Арестован 12 ноября 1937 г. Особой тройкой УНКВД Ленинградской области 15 декабря 1937 г. приговорен к высшей мере наказания. Расстрелян в Карельской АССР (Сандармох) 8 января 1938 г.».

Архівно-слідча справа М. Любинського перебуває у Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

Джерела

Веденєєв Дмитро. Політичні репресії 1920—1980-х та проблеми формування національної пам'яті // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 26 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/78yF7l>

Шевченко Сергій. Архіпелаг особливого призначення. — К.: Фенікс, 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JVLHYK>

Шевченко Сергій. Микола Любинський і логіка червоного терору. Невідомі сторінки українського Розстріляного відродження // Дзеркало тижня. — 2008. — 18 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/p0Zuaw>

11 січня 1935 року відбувся допит письменника Валер'яна Підмогильного

Ну, вообще-то, если откровенно, то надо было бы всю Украину уничтожить. Но поскольку это невозможно, то вас, украинских интеллигентов, мы точно уничтожим.

*Слова слідчого НКВС, що вів справу Валер'яна Підмогильного
(зі спогадів репресованого Григорія Майфета)*

«Я нічого не буду підписувати до того моменту, поки ви мені не дасте купку паперу, олівець чи ручку, щоб я дописав оцей роман. Бо цей роман мене мучить. Я вважаю, що там я можу сказати те, чого ще ніхто не говорив у літературі», — за словами Григорія Майфета, таку умову Підмогильний висунув слідчим. І слідчий дозволив писати. Йшлося про «Повість без назви».

8 грудня 1934 року Валер'яна Підмогильного було заарештовано за звинуваченням в «участі у роботі терористичної організації, що ставила собі за мету організацію терору проти керівників партії».

На всіх допитах Підмогильний відповідав слідчим: «Винним себе не визнаю». Коли допити стали жорстокішими, зробив офіційну заяву: «Беручи до уваги, що за Вашою заявою матеріал у моїй справі достатній для віддання мене до суду..., я даю таке сумарне зізнання.

Ніколи ні до якої терористичної організації я не належав і не належу.

Ніколи ніякої терористичної діяльності я не проводив.

Про існування подібних організацій, про їхню діяльність або діяльність осіб, зв'язаних з ними, я ніколи нічого не знав, інакше як з виступів представників Радвледи й партії в пресі й на прилюдних зборах.

Тому всякі зізнання інших осіб та обвинувачення мене в приналежності до терористичної організації і в терористичній діяльності я рішуче відкидаю як брехливі й наклепницькі».

11 січня 1935 року в протоколі з'явилося «зізнання» Підмогильного про те, що він нібито належав до «групи письменників-націоналістів з терористичними настроями у ставленні до вождів партії». Начебто так звана «група» складалась із 17 осіб, серед яких Микола Куліш, Григорій Епик, Олесь Ковінька, Євген Плуж-

ник. У провину Підмогильному ставилося і його твердження про те, що «політика колективізації привела українське село до голоду». На допиті 19 січня 1935 року прокуророві Українського військового округу Підмогильний сказав: «Я не належав до організації. Я вважав, що постанови партії по національному питанню в життя не проводяться... Для мене представниками партії в літературі були Хвильовий, Яловий, Шумський».

Без свідків і адвокатів виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР 27—28 березня 1935 року засудила Валер'яна Підмогильного та інших заарештованих у цій справі на 10 років з конфіскацією особистого майна. Невдовзі Підмогильний був доправлений до Соловецького табору особливого призначення.

У листах з табору Підмогильний неодноразово згадував про те, що працював над романом «Осінь 1929», у якому йшлося про початок колективізації в Україні. Збереглося 25 листів до дружини, у яких письменник розповідає про свої переклади, розпочаті повісті, оповідання.

9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла новий вирок — розстріл, який був виконаний 3 листопада. Разом із Валер'яном Підмогильним в урочищі Сандармох у Карелії впродовж 27 жовтня — 3 листопада було вбито понад тисячу в'язнів, серед яких Микола Зеров, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Лесь Курбас, Микола Куліш, Мирослав Ірчан, Юліан Шпол та інші.

Джерела

Вдовиченко Галина. Проект «Воскресіння Розстріляного Відродження». Валер'ян Підмогильний. «Цей роман мене мучить...» // Сьогодні. — 2015. — 12 мая. *Режим доступу*: <https://goo.gl/71TNjL>

Підмогильний Валер'ян (1901—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/ip30Op>

Розстріляний. Відродження. Фільм про Валер'яна Підмогильного.

Частина 1. *Режим доступу*: <https://goo.gl/1h9vd7>

Частина 2. *Режим доступу*: <https://goo.gl/BS8GaJ>

12 січня 1972 року Україною прокотилася хвиля арештів української інтелігенції: КДБ УРСР здійснював масштабну операцію «БЛОК»

Того дня були заарештовані: у Києві — поет Василь Стус, літературний критик Іван Світличний, філософ Євген Сверстюк, математик і публіцист Леонід Плющ, багатолітній в'язень сталінських таборів Данило Шумук, лікар Микола Плахотнюк, інженер-економіст Зиновій Антонюк, мистець-реставратор, інженер-механік Олесь Сергієнко, поет-шістдесятник Іван Коваленко; у Львові — публіцист і літературний критик В'ячеслав Чорновіл, журналіст Михайло Осадчий, релігійний діяч Іван Гель, мисткиня-килимарка Стефанія Шабатура, поетеса Ірина Стасів-Калинець та інші.

З перших днів січня 1972 року КДБ УРСР розпочав масовий погром опозиційної інтелігенції. Вироки заарештованим виносились набагато суворіші, ніж у середині 1960-х років.

Унаслідок оперативно-розшукових заходів у поле зору КДБ потрапили учасники різдвяної коляди. Ініціатором вертепу у Львові стала учасниця правозахисного руху лікарка Олена Антонів, колишня дружина В'ячеслава Чорновола. Загалом у вертепі взяло участь близько 45 осіб: подружжя Калинців, художниця Стефанія Шабатура, психолог Михайло Горинь та його дружина педагог Ольга Горинь, педагог і літературний критик Володимир Іванишин, Марія Антонів, Марія Ковальська, Ярослав Мацелюх, учителька Любомира Попадюк, художник Богдан Сорока із дружиною Любою, Роман та Леся Лещухи, Марія Гель, Мар'ян Гатала, Ярослав Лемик, Степан Бедріло, Любомир Криса, Раїса Мороз, Микола Білоус, Василь Стус та інші.

Приводом для арештів стало затримання громадянина Бельгії, студента Ярослава Добоша: він намагався вивезти за кордон фотокопії «Словника рим української мови» Святослава Караванського, тодішнього політв'язня, фотокопії «Українського вісника» та самвидав. Добоша звинуватили «у проведенні підривної антирадянської діяльності». Після належної «обробки» він дав свідчення, що у Львові та Києві «обмінявся інформацією» з кількома шістдесятниками. Примітивна авантюра зі «шпигунськими» при-

страстями закінчилася прес-конференцією Добоша 2 червня 1972 року. Ретельно опрацьований звіт про неї республіканське телебачення показало 5 червня. Того самого дня газета «Радянська Україна» опублікувала старанно зредагований текст під назвою «Українські буржуазні націоналісти — найманці імперіалістичних розвідок: прес-конференція в Києві». Після цього Добоша «видворили» із СРСР.

Суспільна атмосфера 1972—1973 рр. була гнітючою. Поодинокі спроби протестувати проти арештів присікалися якнайжорстокіше. Так, перекладач Микола Лукаш запропонував ув'язнити себе замість Івана Дзюби. Йому пригрозили «психіатричкою» і перестали публікувати його переклади.

Філософ Василь Лісовий 5 липня 1972 року подав до ЦК КПУ «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України», який закінчувався так: «Зважаючи на умови, в яких подається цей лист, мені важко вірити в конструктивну реакцію на нього. Хоч я не виступаю ні в ролі відповідального, ні в ролі свідка, ні в ролі якимось чином причетного до тієї справи, що нині іменується «справою Добоша», після подання цього листа я безперечно опинюся в числі «ворогів». Мабуть, це й правильно, бо Добоша звільнено, а «справа Добоша» — це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури. Така «справа» дійсно об'єднує всіх заарештованих. Але я вважаю себе теж причетним до такої справи — ось чому прошу мене також заарештувати і судити».

Згодом Ярослав Добош «розкався»: «Мене попросили зробити заяву такого змісту... Виконуючи завдання ОУН, я 27 грудня 1971 р. виїхав у Радянський Союз. В обумовлених місцях я зустрівся з І. Світличним, З. Франко і Л. Селезненком і при сприятливих обставинах зустрівся з А. Коцуровою. Усіх цих осіб я проінформував про антирадянську діяльність українських організацій на Заході і про те, що українські націоналісти у своїй діяльності співпрацюють з сіоністами, а від них я отримав політичну інформацію, яка була мені потрібна, і документи. 3 січня я приїхав у Львів. 4 січня я зустрівся з С. Гулик. Під час цієї зустрічі я... отримав від неї потрібну нам політичну та іншу інформацію і передав їй для підтримки 30 рублів. Виконавши повністю завдання... На прикордонній станції Чоп мене заарештували за скоєний

мною злочин. Я визнав, що скоїв тяжкий злочин проти радянської держави. Під час слідства я розповів про свою ворожу діяльність на Україні... Запевняю радянський уряд, що ніколи в житті я більше не буду займатись антирадянською діяльністю, і якщо мені дадуть можливість повернутись у Бельгію, то я ніколи не вчиняю жодних дій проти Радянського Союзу».

Усіх, хто не давав показів проти заарештованих і виявляв найменші ознаки співчуття до них, карали. Чи не найвідоміша «чистка» академічних інститутів: у цей час звільнені з АН УРСР Михайло Брайчевський, Олена Апанович, Олена Компан, Василь Скрипка, Микола Роженко, Світлана Кириченко, Ярослав Дзира, Сергій Кудря тощо. Інших викидали з черг на квартири, їх або їхніх дітей не допускали до вищої освіти або відраховували з інститутів, закривали будь-які можливості службового зростання і творчого оприлюднення (друк, виставки тощо).

Хто хотів вижити — мусив принизливо каятись, писати криводушні пасквілі на своїх недавніх друзів або закордонних «українських буржуазних націоналістів — найманців іноземних розвідок». Хтось писав «оди», співався, накладав на себе руки, найстійкіші надовго йшли у «внутрішню еміграцію».

За даними правозахисниці, історика Людмили Алексеєвої, у 1972—1974 рр. за участь в українському національно-демократичному русі було заарештовано понад 122 особи. За даними Харківської правозахисної групи, у 1972—1974 рр. в Україні заарештували 193 особи, у тому числі за антирадянську пропаганду — 100 осіб, за релігійні переконання — 27 осіб.

Джерела

Овсієнко Василь. КГБ проти дисидентів. Сорок років погрому шістдесятників // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fCPY7C>

Гриців Марія. Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/1TQRbTE>

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Операція «БЛОК» // День: Україна Incognita. — 2015. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/1Ryk8pQ>

Захаров Борис. Сорок років від дня «Генерального погрому» // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2012. — 10 січня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1OM8gOw>

Український самвидав. — 2007. — №1 (20), березень. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1N3JGmw>

Овсієнко Василь. Особистість проти Системи. До 40-річчя арештів 1972 року // Україна молода. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1W1tVnk>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — Київ: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований поет Василь Стус

Суд — це пластикна операція наді мною. Задумано знищити мене — в цій гидкій, накинений мені подобі, яка сповнена трупних запахів, яка для мене просто нестерпна.

Але для чого? За що?

Це незбагненно.

Це моторошно.

Це страшно.

*Василь Стус (із заяви першому секретарю ЦК КПУ
Володимиру Щербицькому від 12 вересня 1972 р.)*

Обшук у квартирі Василя Стуса тривав увесь день. Увечері в перевернуте догори дном помешкання повернулись дружина і син. Малий Дмитрик, злякавшись незнайомих чоловіків у формі, сховався за кріслом і стріляв по них з іграшкового лука. «Ану слідіте за ребьонкам!» — крикнув один з кадебістів.

Уранці наступного дня Василя Стуса заарештували і доправили до внутрішньої тюрми КДБ (нині — будівля Служби безпеки України за адресою: вулиця Володимирська, 33). Слідчий Логінов постановив порушити проти поета кримінальну справу за статтею 187 Карного кодексу УРСР — «поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». Прокурор УРСР Глух підтвердив, що Логіновим «по справі зібрані достатні докази про те, що СТУС на протязі 1968—1971 років виготовляв та розповсюджував документи

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абчук Аврам, 378
Ананій Лебідь, 67
Андрійчук Кесар, 358
Андрушко Володимир, 322
Антонюк Зиновій, 330
Атаманюк-Яблуненко Василь, 62
Багмут Іван, 320
Бадиляк Валентин, 128
Балясна Рива, 197
Барсуківський Володимир, 297
Басок Василь, 327
Бахталовський Роман, 384
Бен Степан, 309
Бердник Олесь, 171, 379
Бовсунівський Петро, 45
Божко Сава, 256
Бойчук Михайло, 281, 406
Брасюк Гордій, 258
Бузько Дмитро, 165, 397
Булатович Микола, 241
Бухбіндер Йосип, 176
Вальда-Фарановський Олександр, 169
Вангенгейм Олексій, 19
Ванченко Петро, 133
Василенко Микола, 147
Вдовцов Василь, 233
Верховинець Василь, 159
Винницький Михайло, 228
Вирган Іван, 126
Вишиваний Василь, 334
Вишня Остап, 87
Волинець Ананій, 216
Волинець Мефодій, 368
Володимир (Романюк), 55, 291
Волох Омелян, 193
Волошин Августин, 293
Волощук Григорій, 424
Вороний Марко, 67, 157
Вороний Микола, 136, 185
Вражливий Василь, 416
Вражливий-Штанько Василь, 133
Вухналь Юрій, 285
Габсбург Вільгельм, фон, 334
Гагенмейстер Володимир, 57
Гайдук Роман, 331
Галаса Василь, 290
Гаско Мечислав, 226
Герилюк-Купчинський Петро-Йосафат, 385
Гіляров Сергій, 70
Гірник Олекса, 58
Глузман Семен, 209
Гогусь Євген, 301
Горбаль Микола, 402
Горбань Микола, 144
Гордасевич Галина, 307
Гордієнко Дмитро, 154
Горинь Богдан, 343
Гринь Микола, 328
Горинь Михайло, 255
Григоренко Петро, 65
Гриньків Дмитро, 321
Гричаник-Вітт Анна, 68
Губка Іван, 299
Гутянський Веніамін, 273
Гонгадзе Георгій, 364

- Дашкевич Ярослав, 350
Демидів Дмитро, 317
Дерещук Петро, 189
Джемілев Мустафа, 51, 426
Діброва Онуфрій, 280
Добош Ярослав, 230
Добровольський Аркадій, 48, 155
Доброскок Гаврило, 115
Долішній, Василь, 82, 335
Дониченко Євген, 311
Досвітній Олесь, 422
Драй-Хмара Михайло, 53
Дурдуківський Володимир, 49, 270
Дяченко Дмитро, 263
Епік Григорій, 133
Ернст Федір, 288
Жарко Степан, 124
Заболотний Семен, 267
Загул Дмитро, 99
Заливаха Опанас, 344
Здоровий Анатолій, 248
Зеновій Красівський, 363
Зеров Микола, 67, 184
Йогансен Майк, 333
Івченко Михайло, 388
Казка Аркадій, 359, 405
Калинець Ігор, 323
Калинець Ірина, 42
Калінін Костянтин, 138
Калятник Іван, 162
Кандиба Іван, 130
Капельгородський Пилип, 143
Караванський Святослав, 396
Карлсон Карл, 102
Клебанов Володимир, 373
Климчак Богдан, 395
Ковалів Левко, 133
Ковінька Олександр, 133
Кожум'яка Степан, 407
Козубський Остап, 215
Колесник Іван, 244
Колесник Петро, 238
Кононенко Павло, 262
Коряк Володимир, 374
Косинка Григорій, 421
Котова (Журлива) Олена, 175
Коцур Ганна, 345
Кочур Григорій, 118
Кравців Ігор, 248
Крайник Микола, 372
Кримський Агатангел, 294
Крушельницький Іван, 420
Кудря Данило, 133
Кузнецова Ївга, 342
Кузюкін Володимир, 391
Кузьмич Володимир, 272
Кузьмін Євген, 423
Кулик Іван, 302
Куліш Микола, 133, 414
Курбас Лесь, 152
Лебідь Максим, 252
Леонтович Микола, 60
Липа Юрій, 338
Литвин Костянтин, 141
Литвин Юрій, 31, 401
Лісовий Василь, 356
Лук'яненко Левко, 418
Лучко Іван, 339
Любинський Микола, 20
Любченко Микола, 133, 411
Мазуренко Юрій, 133
Майфет Григорій, 133
Макар Іван, 312
Макаренко Микола, 79
Мамут Муса, 250

- Мандрик Іван, 367
Мармус Володимир, 92
Марченко Валерій, 122, 253
Мельничук Тарас, 61, 380
Мисик Василь, 100
Миткевич Леонід, 67
Михалко Михайло, 362
Могилянська Ладя, 234
Мороз Валентин, 349, 399
Мотрюк Микола, 321
Мурашко Олександр, 242
Мурженко Олексій, 247
Налепинська-Бойчук Софія, 406, 417
Овсієнко Василь, 111
Орлик, 97
Осадчий Михайло, 40
Очаківський Вілен, 139
Падалка Іван, 406
Панів Андрій, 133
Пастушенко Семен, 289
Патяк Анатолій, 361
Перкович Євген, 305
Пилипенко Борис, 67
Пилипенко Сергій, 105
Підмогильний Валер'ян, 24, 133
Пінчевський Михайло, 298
Піонтек Люціана, 314
Плахотнюк Микола, 34
Плужник Євген, 133, 409
Плющ Леонід, 39, 286
Поліщук Валер'ян, 133
Поліщук Клим, 9
Полоцький Олександр, 133
Попадюк Зоряна, 316
Постишев Павло, 84
Ратушинська Ірина, 365
Рихлік Євген, 239
Різниченко Олекса, 297
Романюк Василь, 55
Рубан Петро, 383
Руденко Раїса, 336
Рудик Дмитро, 200
Рудницький Степан, 125
Сапеляк Степан, 77
Свашенко Петро, 172
Сверстюк Євген, 46
Свідзінський Володимир, 390
Світлична Надія, 221, 382
Світличний Іван, 30, 346
Седляр Василь, 406
Семенко Михайло, 173
Семко-Козачук Семен, 133
Сергієнко Олесь, 44
Сліпий Йосиф, 204
Слісаренко Олекса, 151, 187
Соколовський Олександр, 340
Сокульський Іван, 389
Сопілка Мирослава, 404
Сорока Богдан, 319
Сорока Михайло, 245, 304
Сталін Йосип, 110
Строката-Караванська Ніна, 412
Стус Василь, 29, 352, 401
Терещенко Антон, 279
Тихий Олекса, 194, 401
Ткачук Іван, 96
Тулуб Зінаїда, 268
Турчинська Агата, 86
Тютюнник Юрко, 392
Филипович Павло, 67, 355
Філянський Микола, 379
Франко Зиновія, 104
Хасевич Ніл, 108
Хвильовий Микола, 213
Холодний Микола, 80

- Хоткевич Гнат, 90
Хуторянський Володимир, 8
Чадюк Олексій, 347
Челебіджіхан Номан, 88
Чепурний Дмитро, 229
Черняхівська Вероніка, 370
Чечвянський Василь, 282
Чорновіл В'ячеслав, 35, 132, 310,
398
Чучупак Василь, 160
Шабатура Стефанія, 37
Шаблівський Євген, 350
Шатравка Олександр, 357
Шенфельд Алоїзій, 303
Шкурупій Гео, 181
Штангей Володимир, 133
Шумук Данило, 32, 403
Шухевич Роман, 113, 246, 321
Щириця Яків (отаман Мамай),
179
Ягода Генріх, 150
Якубовський Фелікс, 371
Яловий Михайло, 211
Ярошенко Володимир, 94

КНИЖКОВИХ

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@bookclub.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@bookclub.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Герасим'юк О.

Г37 Розстрільний календар / Олена Герасим'юк. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 432 с.

ISBN 978-617-12-3404-8

Розстрільний календар — книга пам'яті жертв політичних режимів. Чи не щодня в історії України — арешти, допити, розстріли української інтелігенції. Серед героїв календаря — як письменники, митці та громадські діячі, так і прості селяни, що стали жертвами системи. Кожен день у календарі — це імена, історія життя українців, які зазнали політичних переслідувань.

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4